

Монастирські маєтності на території Остерської сотні

З утворенням в середині XVII ст. Гетьманщини Київ залишився центром православного духовного життя, саме тут були зосереджені основні православні монастирі, які володіли численними земельними маєтностями, як з часів довоєнних, так і новонабутих за козацької держави. Однак, релігійне життя регіону вже не було таким «різнобарвним», як за часів Речі Посполитої. Одним з принципів української революції було питання релігійне. Приналежність або до православ'я, або до католицизму, стала своєрідним ідентифікатором в системі розпізнавання «свій» – «чужий». Цікаво, що саме у другій половині XVII ст. у Речі Посполитій в соціальній свідомості шляхти відбулася своєрідна сакралізація католицизму як єдиної правильної релігії¹, що стало зворотнім боком козацької релігійної політики.

Від початку повстання територія колишнього Остерського староства була подрібнена між Переяславським полком (Остерська, Моровська, Козелецька, Заворичська та Гоголівська сотні), Чернігівським (Слабінська сотня) та Київським (Броварська сотня)². У 1650 р. існував окремий Остерський полк³, опісля його ліквідації Остер залишився сотенним центром Київського полку.

Від довоєнних часів на території Остерщини були розміщені володіння київських монастирів, однак, якщо за Речі Посполитої монастирське землеволодіння було співвідносно землеволодінням шляхти, то за Гетьманщини розпочалося їх стрімке збільшення, у тому числі, за рахунок колишніх володінь шляхти та католицької діцезії.

На території колишнього Остерського староства за Гетьманщини значно збільшила свої володіння київська митрополича кафедра, адже їй відійшли колишні маєтності київських біскупів. На час проведення Генерального слідства про маєтності полків Війська Запорізького, що було здійснене в 1729-31 рр., Київському Свято-Софійському кафедральному монастирю належали в м. Моровську – 84 двори, у

¹ Барташев А. Ю. Сакралізація каталіцтва ў грамадскай свядомасці шляхты Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XVII ст. // Гістарычныя шляхі беларускага народа і суседзяў: узаемадзеянне і ўзаемаўплывы: Зборнік навуковых артыкулаў. Гомель, 2016. С. 47-54.

² Александрович М.Н. Остерский уезд. Киев, 1881. 110 с. С. 49.

³ Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648-1782 рр. Дніпропетровськ, 2007. 380 с. С. 77.

с. Соколівці – 26, дер. Рудні – 28, Короп'є – 9, хуторі Бондарі – 10, хуторі Сукачі – 6. На ці маєтності монастир у 1700 р. отримав універсал І. Мазепи, а у 1709 р. – І. Скоропадського¹.

Щонайменше від 1660 р. ченцям належало с. Самойлівка. У 1687 р. прибуток з с. Соколівка йшов безпосередньо на митрополичу кафедру, а з хуторів Самойлівка, Бондарі, Отрохи, Рудня, Нова та Стара Гути – на Софійський монастир².

Під час попису 1729-1731 рр. Києво-Софійський монастир володів у с. Вовчки 102 дворами, за пожалуванням київського полковника К. Солонини (займав уряд 1669-1678 та 1687-1689 рр.), однак грамоту ревізорам ченці пред'явити не змогли: «оной грамоти ись того монастира не обявлено». А от на придбане за власні гроші у козака Козелецької сотні Брилевича хут. Самойлівка купча була пред'явлена. У с. Церковище монастирю належало 56 дворів. Маєтністю користувався Петро Домоногович на уряді київського полкового писаря, після розгрому мазепинців у 1709 р. село було віддане монастирю І. Скоропадським³. Серед інших маєтностей кафедрального монастиря згадаємо й невеликий Зазимський Миколаївський скиток біля р. Десна, у якому постійно мешкали три ченця⁴. Якійсь володіння належали монастирю й неподалік Моровська, відомо що у 1766 р. управитель цього «имения» ієромонах Яфет (Іафет) захопив коня та воза у моровського козака Д. Артюшенка⁵.

Києво-Печерський монастир залишив за собою маєтності від часів Речі Посполитої. На Остерщині монастирю належали давні «довоєнні» маєтності – сс. Старий Глібів (колишній Глібів), Сорокошичі, Ошиткі, Новосілки, Тарасовичі, Сваром'є, Вища та Нижня Дубечні та ін.⁶.

Щільність монастирських володінь породжувала постійні конфлікти між монастирями, міщанством та козацтвом. Наприклад, у 1656 р. А. Жданович за дорученням Б. Хмельницького розглядав межовий спір між Печерським і Видубицьким монастирями за право

¹ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка 1729-1731 гг. // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. Кн. 7. Отд. III. Киев, 1893. С. 29-68. С. 36, 39, 66.

² Бузун О. В. Історія Остерщини Чернігів, 2010. 112 с. С. 68-69.

³ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 34, 61, 65-66.

⁴ Описи Київського намісництва 70-80-х років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела. Київ, 1989. 392 с. С. 54.

⁵ Центральний державний історичний архів України у місті Київ (далі – ЦДІАУК). Ф. 71. Оп. 1. Спр. 4. 39 арк. Арк. 15-17.

⁶ Там само. Ф. 130. Оп. 1. Спр. 85. 2 арк. Арк. 2; Ф. 1021. Оп. 2. Спр. 1. 26 арк. Арк. 1-1 зв., 3, 26; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 29-68. С. 40-41.

володіти перевозом на Дніпрі¹. У 1766 р. обидва монастирі сперечалися за землі біля с.Рожни, коли братія Києво-Видубицького монастиря звинуватила конкурентів у заволодінні землею².

Серед інших сіл приналежних до Лаври згадаємо с. Сухінку, яка спочатку належала на уряд київського полковника, від полковника Костянтина Солонини село перейшло до Забіл, від них до ніжинського священика Максима Почекі, опісля було продане Києво-Печерському монастирю у вічність³.

Печерським ченцям також належало 39 дворів у с.Воропаїв, якими володів на уряді київський полковник К.Солонина. У Солонини маєток відібрав І.Мазепа. Гетьман віддав рідній матері, яка була ігуменю Києво-Печерського Вознесенського монастиря. Опісля 1708 р. село було передано Лаврі. В Димерці монастирю належало 95 дворів, Богданівці – 29, Рожнівці (усі Гоголівської сотні) – 18. Села були під владою «полкового правління», але згодом були віддані Києво-Печерському монастирю. В матеріалах Генерального слідства про маєтності 1729-1731 рр. також згадані сс. Пухівка, Макаровець та Сухинець⁴. Володіла Лавра і землями біля с.Княжичі на Остерщині⁵.

На зламі XVII – XVIII ст. стають постійними межові суперечки. Наприклад, від часів Речі Посполитої («издревле») Лаврі належали два озера та сінокоси біля с.Ошитки. Сінокоси були віддані у 1752 р. монастирем у відкуп, на ці гроші мали добудувати церкву в селі. Однак, місцевий настоятель Ісідор намагався привласнити собі й селянські покоси⁶.

Неодноразово, у 1723, 1729, 1733, 1734, 1739 та 1743 рр., Києво-Печерська Лавра отримувала виписи з магістратських остерських книг, для підтвердження у майнових спорах своїх володільницьких прав⁷. У 1776 р. ченці Троїцького Больницького монастиря (знаходився на території Києво-Печерської Лаври) звинувачували остерських козаків у

¹ Гурбик А. Участь генеральної старшини уряду Б. Хмельницького в міждержавних слідчих комісіях // Українська держава другої половини XVII–XVIII ст.: політика, суспільство, культура. Київ, 2014. С. 302-322. С. 319.

² Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини (друга половина XVII–XVIII ст.) (частина 2) // Сіверянський літопис. 2016. № 3. С. 78-79.

³ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С.53.

⁴ Там само. С. 35, 40-41, 61, 66.

⁵ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 156. Оп. 2. Спр. 65. 27 арк. Арк. 8.

⁶ ДАЧО. Ф. 132. Оп. 2. Спр. 9. 89 арк. Арк. 7.

⁷ ЦДДАУК. Ф. 71. Оп. 3. Спр. 148. 180 арк. Арк. 96.

«самоуправном якобы отнятием и завладением у монастыря нивы з дубровою»¹.

Києво-Печерському монастирю вдалося зберегти й свої володіння на Правобережжі. Наприклад, коли влітку 1684 р. Московська держава висувала до Речі Посполитої вимоги розширити контрольовані землі довкола Києва, мова йшла і про маєтності Лаври².

Володіння Київського Межигірського монастиря на Остерщині за Гетьманщини були відносно незначними. Ще під час війни, 20 грудня 1653 р. Б.Хмельницький подарував монастирю с.Чернін, яке на початку XVII ст. належало шляхтичам Скумінім-Тишкевичам³. 14 жовтня 1673 р. гетьман І.Самойлович надав Київському Межигірському монастирю універсал на володіння млинами: «на греблѣ Острицкой, на рѣць Остру стоячихъ, одного Купрѣвского названого, а другого Ивана Коросташевца». У 1676 р. Київський Межигірський монастир підтвердив універсалом І.Самойловича свої права на володіння у Київському та Переяславському полках⁴.

За гетьманування І.Мазепи монастир здобув підтвердження на вже існуючі володіння та отримав нові маєтності. 9 лютого 1688 р. І. Мазепа надав універсал на володіння «прежнею отчиною». Серед іншого в документі згадане с. Чернін з озерами Кохаровським та Ясногородським, з островом Новіки, та млином на Юсківській греблі у Острі, придбаного у Василя Петличного. Монастирю стверджувалося право на володіння руднями, перевозами, млинами, пасіками, хуторами, садками, дібровами, лісами, борками, отчинами медовими, ланами, сіножатями, озерами, луками, дворами та дворищами у Переяславі, та іншим майном по обох сторонах Дніпра. 17 травня 1690 р. гетьман підтвердив право монастиря на Юсківську греблю⁵. Поява цього універсалу була пов'язана із зверненням монастирської братії до гетьмана із проханням передати їм «въ послушенство» дев'ять селян, які жили на цій греблі, а також дозволити поселити туди ще десять чоловік. Вочевидь, побоюючись конфліктів із старшиною, гетьман обмежив подальше оселення тут монастирських селян: «Однакъ тое варуемъ пилно жебы болшь надъ

¹ Там само. Арк. 11-15 зв.

² Кочегаров К.А. Речь Посполитая и Россия в 1680-1686 годах. Заключение договора о Вечном мире. Москва, 2008. 504 с. С. 205.

³ Александрович М.Н. Остерский уезд.... С. 52.

⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Т. 5 (1633-1699). Санкт-Петербург, 1853. VII+ 288+3+22 с. С. 131-132, 138.

⁵ Акты, относящиеся к истории Западной России... С. 216-217, 231.

десять при тихъ девяти человекъ людей не осажено»¹. 3 вересня 1691 р. І. Мазепа надав монастирю маєтності біля Козельця – ґрунти Жукінщина «в Козельцу стоячие»². 12 жовтня 1694 р. монастир отримав універсал на «пущу выползовскую острянскую»³. 25 квітня 1695 р. – на озеро Колпят біля с.Черніно «уезду Острицкого будучое»⁴. У 1707 (?) р. гетьман підтвердив права монастиря на Карпилівські та Лутавські ґрунти, а також Виповзівську пущу⁵.

У першій чверті XVIII ст. монастирю в Острі належав шинок⁶. В матеріалах Генерального слідства 1729-1731 рр. за монастирем були записано с. Русанів (Русанівка) та дер. Плоська Гоголівської сотні – 67 дворів. Останнім за гетьманування І. Мазепи заволоділа його мати – ігуменя. За І. Скоропадського село перейшло на уряд гетьмана, а незабаром – віддано Київському Межигірському монастирю. На якийсь час цю маєтність прибрали до рук черниці Єрданського дівочого монастиря, але у 1729-1731 рр. це володіння знову згадувалось як приналежне до Межигірського монастиря⁷. У 1773 р. Київський Межигірський монастир претендував на Виповзівську пущу, що біля с. Євмінка. Доказами були пред'явлені універсали на села Крехаїв та Боденькі І. Мазепи 25 червня 1691 р. та І. Скоропадського 25 червня 1718 р.⁸.

За Гетьманщини Київський Пустинно-Микільський монастир навпаки втратив свої володіння на Остерщині. Основні його маєтності були зосереджені біля Овруча та Чорнобиля, про що, зокрема, свідчить універсал П. Тетері 30 червня 1663 р. з наказом козакам захищати маєтності монастиря⁹. Невеликі володіння у монастиря залишилися неподалік Борисполя, у 1749 р. ченці судилися за них із козаками бориспільської сотні¹⁰.

¹ Мякотин В.А. Очерки социальной истории Украины в XVII - XVIII вв. Т. 1. Вып. 2. Прага, 1926. 274 с. С. 92.

² Багуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства 1690–1709 гг. Санкт-Петербург, 2014. 480 с. С. 294-295.

³ ЦДІАУК. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 94. 146 арк. Арк. 42.

⁴ Багуринский архив и другие документы по истории Украинского гетманства... С.303.

⁵ ЦДІАУК. Ф. 64. Оп. 1. Спр. 94, 146 арк. Арк. 42 зв

⁶ Пенський А.Г., Лавренчук П.Я. Остер – європейське місто. Чернігів, 2011. 88 с. С. 33.

⁷ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 66, 67.

⁸ ЦДІАУК. Ф. 71. Оп. 3. Спр. 83. 69 арк. Арк. 2-2 зв., 23-23 зв.

⁹ Акты об унии и состоянии православной церкви с половины XVII века (1648-1798) / Архив Юго-Западной России. Ч. 1. Т. 4. Киев, 1871. 99 с.+ 747 с. С. 21-22.

¹⁰ ЦДІАУК. Ф. 65. Оп. 1. Спр. 3. 5 арк. Арк. 1.

Володіння Київського Видубицького монастиря на Остерщині поповнювалися як через заповіти прихожан, так і через купівлю майна¹. Збільшилися вони і за рахунок відібраних у гетьмана І.Виговського маєтностей. 31 грудня 1660 р. монастир отримав на них грамоту царя Олексія Михайловича. Монастирю належали сс. Літки (177 дворів), Рожни (34), Свиноїди (9) та ін.². У 1682 р. царі Іван V та Петро I підтвердили майнові права монастиря³. Серед інших володінь в регіоні згадаємо с. Ярославка Бобровицької сотні (54 двори), яке було відібране у І. Мазепи⁴. У 1748 р. Києво-Видубицький монастирська братія під час земельного конфлікту з селянами с.Крехаїв, апелювала до існуючого судового рішення, за яким немовби вже було проведене межування. Виявилось, що в тій справі йшлося про інший конфлікт монастиря – із селянами сусіднього с. Літки: «ибо оние Літки великие от Крихаева не в смежности и далеко отстоят»⁵. У тому ж році монастир судився з військовим канцеляристом Федором Войною, який, на думку монахів, «гвалтовно» заволоділи сінокосами та ґрунтами⁶. Можливо, що у вищезгаданому с.Ярославка Бобровицької сотні монастир тримав шинок. Відомий позов монастиря до Київської полкової канцелярії на козака Бишкаля, який мав повернути ченцям «два куфа» горілки⁷.

11 березня 1770 р. остерський сотник Олексій Бобруйко розмежовували землі Літківської громади та Видубицького монастиря. 22 травня 1770 р. ієромонах та літківський монастирський намісник Йосип викликав О. Бобруйка для фіксації крадіжки підданими Києво-Печерської Лаври майна Видубицького монастиря: «для освидетельствования побраного гвалтом Лавры Киево-Печерской поддаными». У вересні 1770 р. ієромонах Йосип викликав остерського сотника для засвідчення вирубки ліса⁸. Селом Літки монастир володів до секуляризації 1787 р.⁹. Серед монастирського майна у Літках та Євмінці, опісля виставленого державою на продаж, була зазначена винокурня¹⁰.

¹ Там само. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 5. 30 арк. Арк. 6

² Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Киевского полка... С. 43.

³ ЦДІАУК. Ф. 51. Оп. 1. Спр. 254. 27 арк. Арк. 9.

⁴ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Киевского полка... С. 44.

⁵ Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини... С. 87.

⁶ ЦДІАУК. Ф. 51. Оп. 1. Спр. 254. 27 арк. Арк. 4.

⁷ Там само. Спр. 2087. 4 арк. Арк. 1-3.

⁸ Там само. Ф. 71. Оп. 3. Спр. 154. 154 арк. Арк. 27-27 зв.

⁹ Там само. Ф. 130. Оп. 1. Спр. 21. 2 арк. Мицик Ю., Тарасенко І. З нових документів до історії Сіверщини... С. 79-80.

¹⁰ ЦДІАУК. Ф. 1847. Оп. 1. Спр. 120. 3 арк. Арк. 2-3.

У 1771 р. піддані монастиря мешканці с. Літки намагалися розорати волами та кіньми поле сотенного отамана Івана Солонини. Побачивши це той відібрав у селян монастирського коня та інше майно. Розпочалася судова тяганина. Монастирський намісник Іонікій подав скаргу на Солонину стверджуючи що урочища «Залузне» та «Злодейське» належать монастирю. Відповідачами були співвласники маєтностей – остерський возний Іван Солонина, отаман остерський Йосип Солонина та сотенний осавул Василь Ченіченко. За рішенням суду в 1771 р. остерський возний Василь Бобруйко виїхав на місце та доповів, що поле дійсно належало Солонині, який відібрав у монастирських селян коня та інше майно: «в наличии одну лошадь и 5 сох, 3 сошники и во всеми надлежащими припасы, одно сокира, людьми его Солонины взятые у людей... двorca летковскогo... лошадь ворона без примет 9 лет, цена 2 рубля 50 коп, седло ветхое – 30 коп, узда ветха – 5 коп, сох пять старые ветхие – 6 коп, тележки с колесами – 3 коп, сошников пар пять, с коих вде пары по 40 коп, а три пары по 30 коп». У подальшому церква відмовилась від претензій до Івана Солонини¹.

За даними М. Александровича, Київський Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир за універсалом Б. Хмельницького 22 травня 1654 р. отримав у володіння Вигурівські землі біля с. Крехаїв. Пізніше, за київського наказного полковника Василя Дворецького, ця маєтність була розмежована із Троєщинськими землями². Співвласниками с. Вигурівщина були Києво-Печерська Лавра та Вознесенський Флорівський жіночий монастир³. У 1776 р. монастир позивався на остерського козака та сотенного писаря Корнія Бондаревича за немовби незаконне придбання маєтностей: «будто бы за завладение им через ненадлежащей купле у подданной монастыря Ефимии Пацевской дочери земли»⁴.

9 січня 1671 р. гетьман Д.Ігнатович (Многогрішний) затвердив за Київським Святомихайлівським Золотоверхим монастирем «острицкие мельници» на р. Остер біля Старгородського городища⁵. Дослідник М. Василенко згадував про існування вочевидь цього ж універсалу,

¹ ЦДІАУК. Ф. 71. Оп. 3. Спр. 100. Арк. 1-11 зв., 23-24.

² Александрович М.Н. Остерский уезд... С. 53. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 45.

³ ДАЧО. Ф. 156. Оп. 2. Спр. 57. 16 арк. Арк. 6-7, 10, 13.

⁴ ЦДІАУК. Ф.71. Оп.3. Спр.154. 154 арк. Арк.65-65 зв.

⁵ Добровольский П.М. Юрьевская Божница // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. 1900-1902 гг. Чернигов, 1902. С.69-93. С.78.

однак датуючи його 4 січня 1671 р. Привілей був наданий на «млини Острицькіє», які були частково придбані («куплею... набытіє»), а частково отримані з фонду військових володінь¹. 13 липня 1672 р. гетьман І. Самойлович надав монастирю на ці млини підтверджувальний універсал². 17 січня 1688 р. універсал на млини на р. Остер, що знаходились на слобідській греблі – Дворенків та Вілічев, надав монастирю І. Мазепа³. Однак та частина, яка раніше була «войськовою», була гетьманом відібрана: «часть войсковую с млинов в монастырь повернути»⁴.

3 серпня 1693 р. київська міщанка Марія Рижова-Полоцьковна продала монастирю хутір Рижишин біля Вигурівщини⁵. 25 серпня 1699 р. Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир отримав від І. Мазепи універсал на маєтності: лук Кораблище – «в низу Днепра будучий, на остров, названий Михайловщина, против Киева, где озера и сеножати сут»; с. «Секгуровщина» («от секгури наданное»); та хутір Лепківський – «хутор Лепковский старий Полоцковий купленный, на гребле Слободскую на реце Остре з млинами»⁶.

11 серпня 1713 р. (за даними Л. Похилевича у 1712 р.⁷) до монастиря перешли села Крехаїв (104 двори) та Боденькі (56 дворів). За полковування Костянтина Солонини вони були ним привласнені, опісля селами заволодів І. Мазепа, з розгромом мазепинців маєтність перейшла до І. Скоропадського, який й надав села монастирю. Окрім сіл монастир затвердив за собою млин в Острі, наданий полковником Федором (?) Коробкою. Гетьманське пожалування було підтвержене царською грамотою⁸.

19 листопада 1715 р. гетьман І. Скоропадський підтвердив за монастирем с. Крехаїв й Юрієву божницю в Острі – «церковь в Старом Городищу Остре» (Старгородці). У Старому Острі монастир володів кількома дворами та пляцами (19 дворів): «дворы с пляцами, купленных у староострицких жителей там же у Старом местищу».

¹ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С.46.

² Добровольский П.М. Юрьевская Божница... С.78.

³ Батурицкий архив и другие документы по истории Украинского гетьманства... С.281-282;

⁴ Добровольский П.М. Юрьевская Божница... С.78.

⁵ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С.45.

⁶ Батурицкий архив и другие документы по истории Украинского гетьманства... С.312-314.

⁷ Сказания о населенных местностях Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся. Біла Церква, 2009. 642 с. С.231.

⁸ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 46, 62.

Частина цих дворів була придбана у Василя Танського, частина – у остерських міщан¹.

Під час проведення попису 1729-1731 рр. монастирю належали сс. Крехаїв та Боденькі («а почему, известія не імееться»), а також маєтність Вигурівщина, яка була надана монастирю київським воєводою Костянтином Острозьким у 1560 р. та підтверджена універсалом Б.Хмельницького 22 травня 1654 р. У 1729 р. в Старгородці монастирю належало 19 дворів. Свої правобережні села монастир втратив. Замість них, за наданням І.Скоропадського 19 січня 1713 р., монастир отримав с.Княжичі та Блістову².

У 1753 р. блискавка пошкодила Остерську божницю – була знищена дерев'яна частина храму. Був зроблений опис пам'ятки: «олтар крѣпокъ, но съ приходу стѣны разсѣлись; заломы, на которых основана баня, всѣ въ диркхъ; на хорахъ вверху дира въ полсаженя». Розглядалися й найнеобхідніші заходи для збереження церкви: «середина церкви по нижнія окна и придѣль св. Троицы должны быть разобраны; отъ р.Остра должно подвестъ новый фундаментъ»³.

У жовтні 1769 р. сина старгородського священика Максима Вербицького ієродиякон монастиря Ісак звинуватив у неправомірному заволодінні старогородською слобідкою. Київський Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир володів Старгородкою до загальної імперської секуляризації кінця XVIII ст.⁴, на той момент у його володінні тут було 10 дворів: «соборная церковь архистратига Михаила со всеми церковными пляцами и 10 дворами, купленными у староостерских жителей в старом местище»⁵.

Новим власником маєтностей на Остерщині став Києво-Братський Богоявленський монастир. У другій половині XVII ст. його братія неодноразово захоплювала села, ліси та пасовиська під виглядом повернення «старих заімок». Наприклад, у 1660 р. монастир так заволодів с.Косачівка, придбавши землі біля Виповзова, монастир став постійно конфліктувати з селянами Лутави та Карпилівки⁶. За

¹ Добровольский П.М. Юрьевская Божница... С. 78; Бузун О. В. Історія Остерщини...С. 69; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 46, 62

² Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 36, 45, 46, 62.

³ Добровольский П.М. Юрьевская Божница...С. 79.

⁴ ЦДАУК. Ф. 71. Оп. 3. Спр. 153. 59 арк. Арк. 52-53 зв.; Добровольский П.М. Юрьевская Божница...С. 79.

⁵ Сказания о населенных местностях Киевской губернии... С. 231

⁶ Бузун О. В. Історія Остерщини... С. 68.

пожалуванням київського полковника Григорія Карповича монастир отримав с.Карпилівка¹. Претендував монастир і на якийсь маєтності в Острі. 2 липня 1686 р. міщани Остра скаржилися гетьману І.Самойловичу на посягання Київського Братського монастиря («кривды причиниемыя отцом ректером и Игуменом братским Киевским»), та отримали захисний привілей на володіння оранками, луками та лісами². Але це не припинило конфлікт, бо 1 жовтня 1687 р. козелецький сотник Сергій Васильович Солонина (1687, нак.³), намагався помірити братчиків з острянами. Зокрема, він пожалував монастирю два села – «до Карпиловки два приселки Косачовку и Лутаву», а с.Виповзів залишив за остерським магістратом («а Виповзов zostавуем к месту»)⁴. 27 червня 1693 р. с. Виповзів гетьманським універсалом було віддано монастирю у посесію до завершення будівництва Братської та Пустино-Микільської церков, а острянам було дозволено користуватися пущами біля села⁵.

У 1688 р. І. Мазепа підтвердив права монастиря на млини під Старим Остром, а також віддав йому військову частину млина. На думку О. Бузуна, це була Шидловська Гребля на р. Острі⁶. 9 червня 1693 р. монастир гетьманським універсалом затвердив за собою частину берега р. Десна біля с. Карпилівка: «также и берегъ Дѣсныный отъ Карпиловки будучій, гдѣ перевозъ приставати пристойть». Серед іншого монастир володів присілками Косачівки та Лутави, а також млином біля Карпилівки на р. Лутави й млином в Острі⁷.

У червні 1693 р. І. Мазепа підтвердив право остерських міщан на Виповзів: «жебы село Выповзовъ, здавна къ городовъ вашему надежное, по прежнему знову ваше было». Поява цього універсалу була пов'язана із претензіями на нього монастиря. Але втримати

¹ Лучицкий И. В. Гетман Мазепа и остерские общие земли // Киевская старина. 1892. №1. С. 110-118. С. 112.

² Акты, относящиеся к истории Западной России...С. 193; Лучицкий И. В.: Гетман Мазепа и остерские общие земли... С. 112.

³ Кривошея В.В., Іржицький В.Ю. Українська козацька старшина Київського полку // Гілея: Збірник наукових праць Вип.20. Київ, 2009. 420 с. С. 143-155. С.149.

⁴ ЦДІАУК. Ф. 51. Оп. 1. Спр. 179.. 5 арк.; Бузун О. В. Історія Остерщини...С. 68.

⁵ Акты, относящиеся к истории Западной России... С. 266.

⁶ Бузун О. В. Історія Остерщини...С. 68; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 42.

⁷ Акты, относящиеся к истории Западной России...С. 263-264; ДАЧО. Ф. 128. Оп. 1. Спр. 151. 250 арк. Арк. 89

маєтність міщанам не вдалося, бо вже у серпні гетьман підтвердив вже права монастиря на Виповзів¹.

Використовуючи універсал І. Мазепи, монастир намагався привласнити собі й остерський перевіз. Справа розглядалася в суді у 1694 р. Було доведене, що монастир дійсно володів пущами – «выповзовской Карпиловской и Лутавской», біля якої був перевіз через Десну: «перевозу острянского на рице десне будучого». Однак, прибутки з перевозу розподілялися навпіл, половина йшла Остерському магістрату (колись цей прибуток йшов остерським старостам), половина – карпилівськими володільцями (а на той час це був монастир)².

У 1698 р. І.Мазепа надав монастирю універсал на Виповзів, Лутаву, Карпилівку та пригород Остра – Косачівку³. На ці землі, а також на землі Проскурівські, Сорокушинські, Шикгельські, Ходіївські, Бубліківські, та угіддями Вирище, Крова, Яма, Плотич, Чорна Плавля, Соловецьке, Сокирки, Семгі, Мицки, острови Железняк і Медведків, млини на річці Лутавці під Карпилівкою, й пусті місця на двори в Острі, що були придбані у Кіндрата Руденка і Павла Рідкого, у 1694 р. Києво-Братський монастир отримав грамоту царів Петра та Івана⁴.

У 1728 р. гетьман Д. Апостол розглянувши скарги остерських міщан та братії Києво-Братського монастиря, дозволив міщанам «палити вугілля без докладу, рибалити в поймах і на московському острові, лежачого за Десною, понеже той остров Остерський»⁵.

Під час проведення Генерального слідства 1729-1731 рр. Київський Братський монастир володів с. Карпилівка «съ уездомъ», Виповзів, Лутава Косачівка та ін. (разом – 168 дворів). За твердженням монахів, с.Карпилівка належала київському полковнику К. Солонині, який віддав село значковому товаришу Трохиму Полтеребі, опісля селами володів київський полковник Григорій Карпович, який віддав Карпилівку з іншими селами монастирю⁶. Якись маєтності належали монастирю і біля м. Моровська⁷. У спільному володінні з остерськими козаками у монастиря була дер. Нова Гута⁸.

¹ Лучицкий И. В.: Гетман Мазепа и остерские общине земли... С. 113-114.

² ДАЧО. Ф. 128. Оп. 1. Спр. 151. 250 арк. Арк. 89.

³ Бузун О. В. Історія Остерщини... С. 68; ЦДІАУК. Ф. 1021. Оп. 2. Спр. 1. 26 арк. Арк. 2 зв.

⁴ Бузун О. В. Історія Остерщини... С. 69.

⁵ Там само. С. 69.

⁶ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 35, 62.

⁷ Інститут Рукопису Національної бібліотеки імені В.Вернадського. Ф.ХІV. Спр.5128. 16 арк. Арк.4.

⁸ ЦДІАУК. Ф.1021. Оп.2. Спр.1. 26 арк. Арк.2 зв.

У середині XVII ст. в Козельці був заснований Свято-Георгієвський Козелецький чоловічий монастир. У 1658 р. гетьман І. Виговський надав йому с. Бірки¹. 1683 р. остерські міщани та козаки Андрій Вустина, Кость Швець, Михайло Носул та інші володільці, продали монастирю хутір Фіалковський біля дороги «перехрестной», що йшла до Остра та Моровська. Козелецькому монастирю придбання обійшлося у «золотих грошей 70 личбы полской»².

7 грудня 1687 р. київський полковник К. Солонина затвердив за монастирем с. Данівку³. Вочевидь, що саме тоді почалося утворення жіночого монастиря, який виділився з Свято-Георгієвського чоловічого монастиря. Георгіївський Данівський жіночий монастир діє і зараз у с. Данівка під Козельцем.

У 1693 р. монастир заволодів хут. Борсуків, мотивуючі що то його давнє володіння⁴. 1705 р. козелецька міщанка Анастасія Дмитрівна подарувала монастирю успадкований нею млин⁵. У тому ж році монастир отримав універсал І. Мазепи на млин на р. Махна (сучасна р. Махнія) із сіножаттю та озером⁶.

11 червня 1709 р. за універсалом І. Скоропадського монастир затвердив за собою млини на козелецькій греблі, а також «сеножати и рыбные ловы»⁷. Ще одне гетьманське підтвердження на млини було отримано у 1713 р.⁸. Того ж таки 1709 р. монастир підтвердив своє право володіти вищезгаданим млином на р. Махна (Махнія) та сінокосом⁹. Серед іншого монастир затвердив за собою володіння у селах Гломазда, Шуляки та Ліхолітках: «купленные грунты з полями, сеножати и всеми угодиями заховуем и в зуполное владение законником тех монастырей Козелецких стверджуем»¹⁰. Цікаво, що у цьому документі йдеться про існування вже не одного, а двох монастирів.

¹ Бузун О. В. Історія Остерщини... С.61.

² ЦДІАУК. Ф.165. Оп.1. Спр.5. 2 арк. Арк.1-1 зв.

³ ЦДІАУК. Ф.165. Оп.1. Спр.6. 1 арк. Арк.1.

⁴ Бузун О. В. Історія Остерщини... С.68.

⁵ ЦДІАУК. Ф.165. Оп.1. Спр.11. 1 арк. Арк.1.

⁶ Там само. Спр.12. 2 арк. Арк.1-2

⁷ Там само. Спр.16. . 2 арк. Арк.1-2

⁸ Там само. Спр.22. 2 арк. Арк.1.

⁹ Там само. Спр. 18. 2 арк. Арк. 1-2.

¹⁰ Там само. Спр. 15. 2 арк. Арк. 1-1 зв.

У 1710 р. київський полковник Ф. Вольський затвердив за монастирем с. Данівка¹, наступного року це надання було підтверджене універсалом гетьмана². У 1722 р. значковий товариш Козелецької сотні Максим Сулименко продав ґрунти у с. Опеньки, що неподалік Козельця, Козелецькому Георгієвському монастирю³. 1727 р. козак Ніжинського полку Іван Піроцький подарував монастирю три комори на ринку⁴.

Під час проведення Генерального слідства 1729-1731 рр. монастирю належали маєтності у с. Данівка (24 двори), с. Гламазди (8), м. Козелець (5) та ін. Ченцям також належали села Серединка та Надинівка⁵. Цікаво, що с. Данівка було відібране у монастиря І. Самойловичем та передане на уряд київського полковника, опісля село було віддане Козелецькій ратуші «для помочи во всяких нуждахъ», але до 1729-31 рр. знову опинилося у володінні монастиря⁶.

З Опису Київського намісництва кінця XVIII ст. відомо, що жіночий монастир знаходився у Козельці «на форштатѣ» (а не у с. Данівка, як зараз). В монастирі було дві церкви – Іоана Богослова, побудована у 1732 р. за кошти київського писаря Грабовського, та трапезна церква святих Онуфрія та Петра Афонського 1739 р. У 1787 р. монастир згаданий як чоловічий і як заміський: «одинъ мужескій, 3-го класса, въ семи верстахъ отъ города, надъ рѣкою Остромъ стоящеи, деревяннаго строенія»⁷.

Серед інших монастирів, що мали майнові інтереси в регіоні згадаємо Переяславський кафедральний монастир (зараз це чоловічий монастир на честь Архістратиґа Михаїла), який володів в Острі шинком⁸. У 1774 р. Переяславський кафедральний монастир подав до суду за заволодіння канцеляристом Київського полку Ф. Дворецьким Кононовськими луками. У свою чергу, Ф. Дворецький подав зустрічний позов – «за завладение...монастирем его наследственного лужка»⁹.

Київський Кирилівський монастир у 1729-1731 рр. володів дворами у с. Чернін (41 двір) та Юрковою греблею під Остром. Чернігівський

¹ Там само. Спр. 19. 1 арк. Арк. 1.

² Там само. Спр. 21. 2 арк. Арк. 1-2.

³ ЦДІАУК. Ф. 165. Оп. 1. Спр. 32. 2 арк. Арк. 1.

⁴ Там само. Спр. 34. 1 арк. Арк. 1-1 зв.

⁵ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 33.

⁶ Там само. С. 65; Описи Київського намісництва... С. 55, 203, 303.

⁷ Описи Київського намісництва... С. 55, 203, 206, 303.

⁸ Пенський А.Г., Лавренчук П.Я. Остер – європейське місто... С. 33.

⁹ ЦДІАУК. Ф. 71. Оп. 3. Спр. 84. 62 арк. Арк. 5, 29-29 зв.

Свято-Успенському Слещький монастир володів сс. Копачів та Сіножатське. Ці «войсковіе» маєтності були віддані монастирю гетьманом Д. Ігнатовичем (Многогрішним). Пізніше гетьман надав монастирю с. Серединку, а у 1671 р. – с. Надинівку. Право на володіння сс. Копачів та Сіножатське було підтвержене І. Мазепою, а у 1719 р. – І. Скоропадським¹.

Землями, селянами, дворами та вінокурнями на Остерщині володіла також Ніжинська, Козелецька та Остерські протопопії та церкви. Під час секуляризації 1787 р. державними стали сотні монастирських селян та навіть козаків, а також величезна кількість земель. Наприклад, у дер. Беремицьке Остерського повіту монастирськими було 32 козака, у с. Богданівка – 237 душ «казенных людей», у дер. Вовча Гора – 77 душ («разного званія люди и козаки»), с. Жукіно – 241 душа «казенных людей», с. Крихаївка – 471, містечко Літки – 602, с. Сваромье – 196, с. Светільново – 580² та ін.

Таким чином, київські монастирі володіли на території колишнього Остерського староства значними маєтностями. Фактично усі українські гетьмани надавали їм земельні пожалування, а кількість церковних та монастирських маєтностей неухильно зростала протягом усієї другої половини XVII – XVIII ст. Намагання збільшити свої володіння за рахунок козацьких, міщанських та селянських земель призводило до постійних конфліктів та судових тяганин.

Владислав Грибовський (Київ)

Коші кримських чабанів у XVI – XIX ст.: риси подібності до запорозького козацтва

Тюркомовне населення Північного Причорномор'я та його взаємодія із запорозьким козацтвом (політичні відносини, господарські контакти, соціокультурний трансфер) належать до царини найменш досліджених аспектів історії України XVI – XVIII ст. Докладного вивчення потребують міграції ногайців з прикаспійських до причорноморських степів, їх розселення в певних екологічних нішах

¹ Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка... С. 33, 42.

² Описи Київського намісництва... С. 240, 241, 244, 249, 255, 257, 271.